

Prof. Jerzy Marian Brzeziński,

Wydział Psychologii i Kognitywistyki UAM

**Recenzja rozprawy doktorskiej mgra Piotra Bereznowskiego:
Sieciowe podejście do uzależnienia od pracy oraz uzależnienia od nauki (promotor: dr hab. Roman Konarski, prof. UG; promotor pomocniczy: dr hab. Paweł Atroszko – sporządzona dla Rady Dyscypliny Psychologia Uniwersytetu Gdańskiego**

Mgr Piotr Berezowski ukończył w 2019 r., w Instytucie Psychologii Uniwersytetu Gdańskiego, studia magisterskie z psychologii – uzyskując **tytuł zawodowy magistra psychologii**. Pracę magisterską: Is the polythetic approach efficient in identifying potentially addicted to work individuals? Comparison of the polythetic approach with the item response theory framework napisał pod kierunkiem dra hab. Romana Konarskiego, prof. UG.

W jego opublikowanym w czasopismach naukowych dorobku naukowym znajduje się **6 artykułów** – w tym artykuły zamieszczone w czasopismach znajdujących się w wykazie ministerialnym (zob. CV kandydata). Opublikował także **6 rozdziałów w monografiach zbiorowych**. Wykazał się też **aktywnością konferencyjną**.

CHARAKTERYSTYKA FORMALNA ROZPRAWY DOKTORSKIEJ

Mgr Piotr Berezowski w 2018 r. rozpoczął studia doktoranckie na Wydziale Nauk Społecznych UG (Instytut Psychologii). Pod kierunkiem promotora, dra hab. Romana Konarskiego, prof. UG (promotor pomocniczy dra hab. Pawła Atroszko z IP UG) przygotował rozprawę doktorską: Sieciowe podejście do uzależnienia od pracy oraz uzależnienia od nauki.

Rozprawa doktorska przedłożona przez kandydata (w 2024 r.), to – jak napisano w art. 187 ust. 3 ustawy z dnia 20 lipca 2018 r.: *Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce* – „[...] zbiór opublikowanych i powiązanych tematycznie artykułów naukowych [...]”. Ów zbiór obejmuje **4 artykuły opublikowane w czasopismach zagranicznych** (w j. angielskim).

Istotnym uzupełnieniem rozprawy jest sporządzony przez doktoranta autoreferat, który – poza załącznikami – obejmuje strony: 7-39 oraz bibliografię: s. 40-52). Chciałbym zwrócić uwagę na staranność z jaką został przegotowany. Autoreferat stanowi przekonujące, merytoryczne uzasadnienie dla utworzenia cyklu artykułów na temat *uzależnienia od pracy (work addiction)* oraz *uzależnienia od nauki (study addiction)*. Jest to teoretyczny i metodologiczny przewodnik po tym cyklu. Osobiście chciałbym wyróżnić to, że autor zdobył się na krytyczną refleksję na temat ograniczeń swoich badań i wskazaniu kierunków przyszłych, własnych badań (do czego jeszcze powrócę w dalszej części recenzji) – zob. ppkt. 3.4. autoreferatu: „Mocne strony, ograniczenia oraz kierunki przyszłych badań” (s. 35-39).

Badania w ramach tego cyklu zostały (w całości) sfinansowane – co chciałbym podkreślić – z **grantu przyznanego kandydatowi w 7. edycji programu MNiSW „Diamentowy Grant”** (tytuł projektu: *Analiza sieci. Stabilność metody oraz jej*

zastosowanie w obszarze uzależnień behawioralnych, na przykładzie uzależnienia od pracy oraz uzależnienia od uczenia się; nr projektu: DI 2017 001247; lata realizacji grantu: 2018-2024; kierownik projektu: mgr Piotr Bereznowski).

Artykuły naukowe składające się na rozprawę doktorską, to:

Artykuł 1: Bereznowski, P., Atroszko, P. A., Konarski, R. (2024). Network approach to work addiction: A cross-cultural study. *SAGE Open*, April-June, 1-16 [corresponding author: Piotr Bereznowski]; wkład kandydata: 60%;

Artykuł 2: Bereznowski, P., Bereznowska, A., Atroszko, P. A., Konarski, R. (2023). Work addiction and work engagement: A network approach to cross-cultural data. *International Journal of Mental Health and Addiction*, 21, 2052–2076. [corresponding author: Piotr Bereznowski]; wkład kandydata: 60%;

Artykuł 3: Bereznowski, P., P., Atroszko, P. A., Konarski, R. (2023). Work addiction, work engagement, job burnout, and perceived stress: A network analysis. *Frontiers in Psychology*, 14, artykuł 1130069. [corresponding author: Piotr Bereznowski]; wkład kandydata: 60%;

Artykuł 4: Bereznowski, P., Konarski, R., Pallesen, S., Atroszko, P. A. (2024). Similarities and differences between study addiction and study engagement and work addiction and work engagement: A network analysis. *International Journal of Mental Health and Addiction*. Advance online publication. <https://doi.org/10.1007/s11469-023-01234-4> [corresponding author: Piotr Bereznowski]; wkład kandydata: 35%.

Do każdego artykułu została dołączona szczegółowa informacja o indywidualnym wkładzie poszczególnych współautorów (z ich podpisami) w jego powstanie. Ta informacja została też (z uwzględnieniem wkładu kandydata, ale bez informacji o jego wkładzie procentowym w każdym artykule (ta informacja zamieszczona w artykule miałyby sens tylko wówczas, gdyby dotyczyła wszystkich współautorów).

Przytaczam jeszcze dane o wkładzie poszczególnych autorów w powstanie rzeczonych artykułów (także, rzecz jasna, i doktoranta) zamieszczone w rzeczonych artykułach:

Artykuł 1:

Piotr Bereznowski assisted with obtaining funding, literature search, study design and concept, statistical analyses, data interpretation, generation of the initial draft of the manuscript, manuscript preparation and editing, and final editing and approval of the manuscript; Paweł A. Atroszko assisted with literature search, study design and concept, data collection, data interpretation, generation of the initial draft of the manuscript, manuscript preparation and editing, and final editing and approval of the manuscript; Roman Konarski assisted with study design and concept, manuscript preparation and editing, and final editing and approval of the manuscript.

Artykuł 2:

PB assisted with obtaining funding, literature search, study design and concept, statistical analyses, data interpretation, generation of the initial draft of the manuscript, manuscript preparation and editing, and final editing; AB assisted with literature search, data interpretation, generation of the initial draft of the manuscript, manuscript preparation and editing, and final editing; PAA assisted with literature search, study design and concept, data collection, data interpretation, manuscript preparation and editing, and final editing; RK assisted with study design and concept, manuscript preparation and editing, and final editing.

Artykuł 3:

PB assisted with obtaining funding, literature search, study design and concept, statistical analyses, data interpretation, generation of the initial draft of the manuscript, manuscript preparation and editing, final editing, and approval of the manuscript. PA assisted with the literature search, study design and concept, data collection, data interpretation, manuscript preparation and editing, final editing, and approval of the manuscript. RK assisted with the

study design and concept, manuscript preparation and editing, final editing, and approval of the manuscript. All authors contributed to the article and approved the submitted version.

Artykuł 4:

PB assisted with obtaining funding, literature search, study design and concept, statistical analyses, data interpretation, generation of the initial draft of the manuscript, and final editing and approval of the manuscript. RK assisted with study design and concept and final editing and approval of the manuscript. SP assisted with data collection and final editing and approval of the manuscript. PAA assisted with literature search, study design and concept, data collection, data interpretation, generation of the initial draft of the manuscript, and final editing and approval of the manuscript.

Kandydat jest „pierwszym autorem” („autorem wiodącym”) oraz „autorem do korespondencji” wszystkich 4 artykułów wchodzących do rozprawy doktorskiej.

Kandydat spełnił także wymóg – ujęty w art. 186 ust. 3 litera a rzeczony ustawy – posiadania w swoim dorobku naukowym co najmniej jednego artykułu naukowego opublikowanego w czasopiśmie naukowym z listy ministerialnej. Faktycznie ma ich więcej (zob. dołączone do dokumentacji wniosku CV kandydata).

Mogę zatem stwierdzić, iż **kandydat spełnił formalne wymagania ustawowe.**

OCENA ROZPRAWY DOKTORSKIEJ

Czy kandydat zajął się ważną – naukowo (i społecznie) – problematyką, której poświęcił swoją rozprawę doktorską?

Według art. 187 ust. 1 ustawy rozprawa doktorska powinna prezentować „[...] ogólną wiedzę teoretyczną kandydata w dyscyplinie [...] oraz umiejętność samodzielnego prowadzenia pracy naukowej [...]”. Zaś w ust. 2 ustawodawca napisał, iż: „[...] przedmiotem rozprawy doktorskiej jest oryginalne rozwiązanie problemu naukowego [...]”. Dyscypliną naukową – o której mowa w przytoczonym artykule ustawy – jest **psychologia**. Tyle ustawa.

Zacznę jednak od przypomnienia słów klasyka, jednego z największych dwudziestowiecznych polskich filozofów i metodologów wywodzących się z Kazimierza Twardowskiego *szkoły lwowsko-warszawskiej*, Kazimierza Ajdukiewicza. Pisał Kazimierz Ajdukiewicz w artykule: *O wolności nauki*¹, że jakaś tematyka podejmowana przez badacza zasługuje na miano naukowej, gdy spełnia cztery warunki. I tak, **po pierwsze**, gdy jej treść odnosi się do – jak pisze – „takich spraw, którymi jakaś nauka się zajmuje, a nie takich, które dla każdej nauki są obojętne”. Ponadto, to, co proponuje badacz musi „wzbogacać naukę w sposób istotny”. **Po drugie**, oczekuje się, aby propozycja badacza była „z należyłą ścisłością sformułowana”. **Po trzecie**, wnioski formułowane na podstawie przeprowadzonych badań powinny uwzględniać – tak bym to ujął – moc eksplanacyjną zastosowanej przez badacza metody. Wreszcie, **po czwarte**, badacz nie może być ignorantem w badanej dziedzinie.

Odnosnie do pierwszego postulatu Ajdukiewicza: chciałbym zauważyć, że tematyka „uzależnienia od pracy” i „uzależnienia od uczenia się (uczniów) i studiowania (studentów)” jest **społecznie ważna**. Uzasadnione jest tedy, aby badacze podejmowali tę tematykę. Zwłaszcza badacze-psycholodzy są dobrze

¹ Ajdukiewicz, K. (1957/2020). O wolności nauki. *Nauka*, 2, 7-24.

przygotowani, od strony **teoretycznej i metodologicznej** (tak jest na dobrych uniwersytetach – też polskich i też na Uniwersytecie Gdańskim) do podejmowania tematów z tego zakresu problemowego. Uzależnienie od pracy i od nauki staje się palącym problemem współczesnej cywilizacji. Dość powiedzieć, że uzależnienie od pracy prowadzi wprost do „wypalenia zawodowego” (*burnout syndrom* – też badanego przez polskich psychologów, np. H. Sęk, M. Beisert, T. Marek) i, w następnej kolejności, do depresji. Trudno przecenić koszty (psychologiczne i ekonomiczne) ponoszone przez poszczególne, dotknięte tą przypadłością osoby czy społeczeństwo z tytułu nie podejmowania przez naukę (instytucjonalnie pojmowaną) problematyki uzależnień, których dotyczą, między innymi, badania kandydata i jego naukowych mistrzów i współpracowników. Badania, które prowadzi kandydat pośrednio wpisują się też – w społecznie ważne – starania (wzmacniając je od strony naukowej) profesjonalistów: psychiatrów i psychologów klinicznych, aby wprowadzić te uzależnienia do dwóch światowych klasyfikacji diagnostycznych: (1) *International Classification of Diseases, ICD* (Międzynarodowa Klasyfikacja Chorób opracowywana przez Światową Organizację Zdrowia) oraz (2) *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders, DSM* (Kryteria Diagnostyczne Zaburzeń Psychicznych opracowywane przez Amerykańskie Towarzystwo Psychiatryczne). Aktualnie (od 1996 r.) w Polsce, nadal obowiązuje ICD-10 (zatwierdzona przez WHO w 1990 r.). Dostępna jest ICD-11 (obowiązuje od 2022 r., ale nie w Polsce). Zaś najnowsza wersja DSM, to DSM-5 (z 2013 r. i jej rewizja: DSM-5-TR z 2022 r.). Trwają prace nad DSM-6. Klasyfikacja ICD-10 obowiązuje w Polsce od 1996 r.

Kandydat nawiązał – co ważne dla jego rozwoju naukowego – współpracę badawczą z psychologami z Wydziału Psychologii Uniwersytetu w Bergen (to ważne naukowo miejsce w którym prowadzone są prace badawcze nad tymi uzależnieniami).

Owocem tej współpracy jest, na przykład, artykuł 4. z 2024 r. (włączony do zbioru doktorskiego), którego współautorem jest prof. Ståle Pallesen z tegoż uniwersytetu. Sądzę, że pomocnym w nawiązaniu tej współpracy był dr hab. Paweł Atroszko (promotor pomocniczy), który od lat współpracuje z psychologami z tego ośrodka naukowego.

Odnosnie do drugiego i czwartego postulatu (połączę je) Ajdukiewicza mogę powiedzieć, że **kandydat jest bardzo dobrze, od strony metodologicznej, przygotowany do prowadzenia badań z wykorzystaniem wysoce zaawansowanych metod analizy statystycznej danych.** Doktorant nie jest też „ignorantem”. **Jest kompetentnym badaczem.**

Czy dopuszczalne są współautorskie (też z promotorem) artykuły naukowe włączone do korpusu rozprawy doktorskiej?

Odpowiem krótko: **TAK.** A teraz próba uzasadnienia.

Zacznę od przywołania ustawy, która wypowiada się na ten temat w art. 190 ust. 1: „Opieka naukowa nad przygotowaniem rozprawy doktorskiej jest sprawowana przez promotora lub promotorów albo przez promotora i promotora pomocniczego. Promotor jest też pierwszą osobą, która powinna wydać – jak pisze w art. 189 ust. 1 ustawy – pozytywną opinię, aby można było kontynuować postępowanie w sprawie nadania stopnia doktora. Zakładam, że taka opinia została złożona przez promotora.

Przez wiele lat rozprawa doktorska przyjmowała postać – jak pisze ustawodawca w art. 187 ust.3 – „pracy pisemnej” (i tak jest nadal – zwłaszcza w naukach

humanistycznych). Z kolei w psychologii (wzorem nauk przyrodniczych, medycznych i ścisłych) coraz częściej rozprawa doktorska przyjmuje postać „powiązanych tematycznie” artykułów naukowych opublikowanych w **czasopismach naukowych**. Uważam, że we współczesnym świecie nauk empirycznych (a taką jest psychologia!) wiele wartościowych naukowo prac powstaje na styku tradycyjnie wyodrębnionych (ale też biurokratycznie – *vide* ustawa gowinowska!) dyscyplin naukowych. I psychologia: „nie ucieknie” (jeżeli nie chce być izolowana) od twórczej współpracy prowadzonej na styku wielu dyscyplin czy subdyscyplin naukowych. Czymś tedy naturalnym są **empiryczne** artykuły współautorskie drukowane w ważnych (w wymiarze światowym, a nie na lokalnym podwórku). Trudno też oczekiwać od słuchacza szkoły doktorskiej, aby napisał (będąc ograniczony czasowo) jakąś naukowo pogłębioną syntezę i opublikował ją w ważnym światowym periodyku naukowym. Przy takim – wcale nie liberalnym! – podejściu do autorstwa (czy współautorstwa) prac składających się na rozprawę doktorską ważna staje się odpowiedź na inne pytanie: czy jednym ze współautorów może być promotor? A jeżeli odpowiedź brzmi: „tak”, to jaką pozycję – w szyku współautorów – powinien zajmować promotor? Moim (i nie tylko moim²) zdaniem promotor nie powinien być „autorem wiodącym”. Zaś wkład doktoranta w powstanie artykułu (w stosunku do pozostałych współautorów) – powinien być na tyle znaczący, aby usprawiedliwić jego pozycję „pierwszego autora”.

Co autor chciał osiągnąć planując badania oraz analizując, opracowane statystycznie, ich wyniki?

Przedstawione **cztery artykuły** zostały uzupełnione o autoreferat, który jest swoistym teoretycznym i – zwłaszcza – metodologicznym „przewodnikiem” po całej rozprawie. Autor wskazuje swój wkład w te badania:

W [...]ramach niniejszego cyklu artykułów oszacowanych zostało 12 modeli sieciowych, z czego część stanowiły grafy posiadające te same wierzchołki, ale różniące się wartościami parametrów na krawędziach. Jest to konsekwencją tego, że w **ARTYKUŁACH 1, 2 i 4** parametry modeli były szacowane w kilku zbiorach danych (zob. tabela 1). W rezultacie, oszacowanych zostało kilka grup modeli o identycznych wierzchołkach i bardzo podobnych wartościach parametrów (cztery modele w **ARTYKULE 1**, trzy modele w **ARTYKULE 2**, oraz dwa razy po dwa modele w **ARTYKULE 4**). Z tego powodu, aby ułatwić czytelnikowi odbiór wyników, a w szczególności ich wizualnych aspektów, w niniejszym podrozdziale dla każdej z tych grup przedstawię jeden model z uśrednionymi wagami krawędzi. Natomiast, w odpowiadających im publikacjach dostępne są modele sieciowe oszacowane w konkretnych zbiorach danych oraz opisane są różnice zaobserwowane pomiędzy modelami w poszczególnych zbiorach danych. (s. 26)

Owe modele zostały przedstawione na – skomplikowanych – rycinach: 2-6 autoreferatu (s. 28-32).

² Zob. Rekomendacje Komitetu Psychologii PAN – *Rozprawa doktorska jako „zbiór opublikowanych i powiązanych tematycznie artykułów naukowych” [art. 187 ust. 3 ustawy z dnia 20 lipca 2018 r. Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce [w: https://kompsych.pan.pl/images/Standardy_doktorskie_-_wersja_do_rozpowszechniania_-_27_czerwca_2019.pdf]*: „Promotor może być współautorem artykułu wchodzącego do rozprawy doktorskiej, ale nie jako „wiodący autor”. Zob. też: American Psychological Association (2017). *Ethical principles of psychologists and code of conduct*. Washington, DC: American Psychological Association [w: <http://www.apa.org/ethics/code/ethics-code-2017.pdf>]: Standard 8.12.c.

Dodatkowo doktorant włączył do przeprowadzonych analiz dodatkowe **trzy zmienne**: „uzależnienie od pracy” (pomiar kwestionariuszem *UWES-9*) „wypalenie zawodowe” (pomiar kwestionariuszem *MBI-GS*) oraz „postrzegany stres” (pomiar kwestionariuszem *PSS-10*). To pozwoliło mu – jak napisał (s. 33) – „[...] zaobserwować pełniejszy obraz **potencjalnego** procesu związanego z uzależnieniem” (wyróż. – JMB). Dobrze, że autora „nie poniosło” i nie napisał, że wyniki pozwoliły mu jednoznacznie (w terminach: przyczyna – skutek) zidentyfikować ów proces. Ustalenia badacza – na tym etapie – mają status wstępnie uprawdopodobnionej hipotezy. Pisząc te słowa wcale nie deprecjonują jego dokonań. Żeby zidentyfikować proces trzeba „nakręcić film”, a nie jedynie zrobić, statyczną z natury swej, „fotografię”. Myślę, że swoimi badaniami doktorant otworzył drugi etap badań (dla siebie, albo dla innych badaczy) nad zaplanowaniem badań empirycznych sprawdzających (ale za pomocą innych metod) hipotezy przyczynowo-skutkowe dotyczące powiązań zmiennych w skonstruowanej sieci.

Pomiar zmiennych

W badaniach, których wyniki zostały zaprezentowane w czterech artykułach tworzących doktorski cykl zastosowano narzędzia z poniższego zestawu:

BWAS (*Bergen Work Addiction Scale*):

Andreassen, C. S., Griffiths, M. D., Hetland, J., Pallesen, S. (2012). Development of a work addiction scale. *Scandinavian Journal of Psychology*, 53(3), 265–272.

BStAS (*Bergen Study Addiction Scale*):

Atroszko, P. A., Andreassen, C. S., Griffiths, M. D., & Pallesen, S. (2015). Study addiction—A new area of psychological study: Conceptualization, assessment, and preliminary empirical findings. *Journal of Behavioral Addictions*, 4(2), 75–84.

UWES-9 (*Utrecht Work Engagement Scale*):

Schaufeli, W., Bakker, A. (2004). *UWES: Utrecht Work Engagement Scale. Preliminary Manual*. Occupational Health Psychology Unit, Utrecht University.

UWES9-S (*Utrecht Work Engagement Scale for Students*):

Schaufeli, W. B., Bakker, A. B., Salanova, M. (2006). The measurement of work engagement with a short questionnaire: A cross-national study. *Educational and Psychological Measurement*, 66(4), 701–716.

PSS-10 (*Perceived Stress Scale*):

Cohen, S., Kamarck, T., Mermelstein, R. (1983). A global measure of perceived stress. *Journal of Health and Social Behavior*, 24(4), 385–396.

MBI-GS (*Maslach Burnout Inventory – General Survey*):

Maslach, C., Jackson, S. E. (1981). The measurement of experienced burnout. *Journal of Organizational Behavior*, 2(2), 99–113.

Oryginalne narzędzia powstałe poza Norwegią (*UWES-9*, *UWES9-S*, *PSS-10*, *MBI-GS*) i Polską (poza wcześniej wymienionymi kwestionariuszami także: *BWAS*, *BStAS*, także zostały poddane adaptacji językowej i sprawdzone pod względem psychometrycznym.

Jak widać, są to **wyłącznie** narzędzia samoopisowe, liczące niewielką liczbę pozycji. I tak: **BWAS** i **BStAS** zawierają 7 pozycji; **UWES-9** i **UWES9-S** zawierają 9 pozycji

rozłożonych w 3 skalach (po 3 pozycje w każdej): *Vigor* (VI), *Dedication* (DE) i *Absorption* (AB); **PSS-10** zawiera 10 pozycji; **MBI-GS** zawiera 16 pozycji rozmieszczonych w 3 skalach: *Exhaustion*, *Cynicism* i *Professional Efficacy*.

Mnie, jako metodologa zajmującego się specyfiką prowadzonych przez psychologów badań naukowych martwi to, że wielu badaczy-psychologów zrezygnowało z badań eksperymentalnych („in vivo” – zwłaszcza w wersji terenowej) wymagających kontaktu z osobami badanymi w ich otoczeniu naturalnym, a nie w sieciowym „Matrixie”. **Zbyt dużo badań** (zwłaszcza w psychologii społecznej czy psychologii zdrowia) przeprowadzanych jest za pomocą narzędzi samoopisowych³ (w tym, „jednopozycyjnych”!). Zaś badania są przeprowadzane przez wyspecjalizowane firmy, za pośrednictwem paneli komputerowych (à la AMTurk⁴). Te firmy udostępniają badaczom także ich wyniki – bywa, że już opracowane statystycznie.

Zaprezentowany przez doktoranta cykl badań był w całości oparty na narzędziach samoopisowych.

Pogłębione (a nie tylko „statyczna” fotografia) badania nad zagadnieniem „uzależnienia od pracy i od nauki” **wymagają wyjścia sprzed komputera** i „żywego” kontaktu z osobami badanymi (**nie tylko zapośredniczonego przy użyciu narzędzi samoopisowych**). Trzeba mieć świadomość ograniczeń (i to znaczących) badań samoopisowych. **Doktorant zdaje sobie z tego sprawę w autokomentarzu do przeprowadzonych badań**. Wiem, że w pogoni za dużym „N” (bo moc statystyczna testu, bo czas nagli, **bo łatwiej** itp.) skłonni jesteśmy (ja – nie) zostać... przed ekranem komputera, aniżeli pójść w teren.

Czy na pierwszy plan będą wysunięte wyrafinowane modele statystyczne (bo nowoczesna technologia komputerowa na to pozwala?) jak np. rozwiązania sieciowe (te **kompetentnie przedstawione w autoreferacie** doktoranta w kontekście „sieciowej teorii zaburzeń psychicznych” w ujęciu Denny’ego Borsbooma⁵ i – skojarzonego z nią – modelu statystycznego: „Gaussowski model grafowy”)? Zobaczymy. Musimy jednak zdawać sobie sprawę z tego, że nawet najbardziej wyrafinowany model statystyczny po który sięga (via program komputerowy) jest zależny od pomiarowej natury wyników. Te zaś – jeszcze w wielu działach psychologii – bywa, że bezrefleksyjnie – pozyskiwane są za pomocą wątpliwej

³ Baumeister, R. F., Vohs, K. D., Funder, D. C. (2007). Psychology as the science of self-reports and finger movements: Whatever happened to actual behavior? *Perspectives on Psychological Science*, 2(4), 396–403.

Brzeziński, J. M. (2024). Psychologia: między badaniami „aktualnych zachowań” i badaniami „deklaracji zachowań”. W: W. Ł. Dragan, M. Rzeszutek (red.), *Różnice indywidualne. Uwarunkowania i konsekwencje* (s. 229-253). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.

Doliński, D. (2018a). Is psychology still a science of behaviour? *Social Psychological Bulletin*, 13(2), Article e25025, 1–14. <https://doi.org/10.5964/spb.v13i2.25025> ; <https://spb.psychopen.eu/index.php/spb/article/view/2411/2411.pdf>

Doliński, D. (2018b). Social psychology should be a science of feelings, thoughts and behaviour, *Social Psychological Bulletin*, 13(2), Article e26133, 1–13. <https://doi.org/10.5964/spb.v13i2.26133> ; <https://spb.psychopen.eu/index.php/spb/article/view/2347/2347.pdf>

⁴ Krytycznie o badaniach za pomocą AMTurk: Webb, M. A., Tangney, J. P. (2022). Too good to be true: Bots and bad data from Mechanical Turk. *Perspectives on Psychological Science*, 1-4. <https://doi.org/10.1177/17456916221120027>

⁵ Borsboom, D. (2017). A network theory of mental disorders. *World Psychiatry*, 16(1), 5-13. <https://doi.org/10.1002/wps.20375>

wartości metodologicznej narzędzi. Powoływanie się na wyjątkowy status owych narzędzi statystycznych stwarza jedynie pozory precyzji i naukowości.

Na razie jest to jedna z nowych propozycji, która ma jednak (moim zdaniem: znaczące ograniczenia poznawcze) – jak już zaznaczyłem **doktorant jest ich świadomy**. I to dobrze świadczy o jego kompetencjach badawczych.

Sposób przeprowadzenia badań za pomocą kwestionariuszy samoopisowych

Osoby z dwóch prób pobranych z populacji studenckich (n = 1107 norweskich studentów i n = 776 polskich studentów, artykuł 4: badania przeprowadzone za pomocą BStAs i UWES9-S) oraz z próby osób pracujących (n = 676 Polaków, artykuł 3: badania przeprowadzone za pomocą BWAS, UWES-9, MBI-GS i UWES-9) wypełniały kwestionariusze klasycznie, na papierze (*pen-and-pencil*). Pozostałe badania przeprowadzono *on-line*, w sieci.

W artykułach zamieszczono szczegółowe dane społeczno-demograficzne (w artykułach: 1. i 2. – nadmiarowo!) oraz dane dotyczące opisu statystycznego badanych prób.

Wnioski z badania

Podstawowy wniosek (podkreślam: o statusie obiecująco **uprawdopodobnionej hipotezy**) autora brzmi:

Zgodnie z teoriami uzależnienia od pracy, zaangażowania w pracę i wypalenia zawodowego, **uzyskane wyniki sugerują**, że zaangażowanie **może prowadzić** do uzależnienia, gdy jednostka zaczyna nawykowo wykorzystywać zaangażowanie w pracę do modyfikowania swojego nastroju, w okresach, w których odczuwa przewlekły stres. (s. 33) (wyróż. – JMB).

Widać, że autora nęci, aby zamiast o powiązaniu zmiennych (bez wskazania skutków i ich przyczyn) wskazać przyczynę danego skutku. Nie czyni jednak tego. I to dobrze o nim świadczy. Pełne wyjaśnienie powiązania zmiennych musi doprowadzić do wskazania przyczyny (przyczyn) danego skutku:

Głównym celem każdej dyscypliny naukowej jest rozwijanie teorii. Dobra teoria jest po prostu dobrym wyjaśnieniem procesów, które faktycznie zachodzą w zjawisku. [...] teorie są przyczynowymi wyjaśnieniami. Celem każdej dyscypliny naukowej jest wyjaśnienie, a **wyjaśnienia zawsze są przyczynowe.**⁶ (s. 25) (wyróż. – JMB)

Ograniczenia wniosków z badania

Dojrzały badacz powinien być zdolny także do dostrzeżenia ograniczeń zastosowanych metod pozyskiwania danych empirycznych (dokonanego wyboru operacjonalizacji kluczowych dla rozwiązywanego problemu zmiennych, przygotowanego planu badania, zastosowanego modelu statystycznego oraz – co

⁶ Schmidt, F. L. (1992/1995). Co naprawdę oznaczają dane? Wyniki badawcze, metaanaliza i wiedza kumulatywna w psychologii. *Czasopismo Psychologiczne*, 1(1-2), 19-31.

najważniejsze! – granic generalizacji wniosków. Doktorant nie tylko jest ich świadomy, ale także próbuje „nieśmiało” (skąd ta asekuracja?) naszkicować przyszłe próby ich przewyciężenia. Być może, uwolniony od wpływów swoich naukowych opiekunów śmieiej wypłyne na otwarte morze?

Doktorant zdaje sobie sprawę z ograniczeń przeprowadzonych badań. Oto, moim zdaniem, najważniejsze (pomijam te pomniejszej wagi) z nich:

1. Najpoważniejsze ograniczenie poznawcze związane jest z wybranym *Gaussowskim modelem grafowym*:

Niniejsza rozprawa doktorska nie jest jednak wolna od ograniczeń, a najważniejsze z nich wiążą się z ograniczeniami Gaussowskiego modelu grafowego, który jest **modelem eksploracyjnym opartym na korelacjach cząstkowych**. Konsekwencją eksploracyjnego charakteru Gaussowskiego modelu grafowego jest brak możliwości narzucenia na model ograniczeń wynikających z teorii badanych zjawisk. [...] Gaussowski model grafowy **nie umożliwia testowania hipotez na temat kierunkowości zaobserwowanych związków**, co w połączeniu z poprzecznym charakterem analizowanych danych **znaczaco ogranicza możliwości wnioskowanie przyczynowo-skutkowego na podstawie uzyskanych wyników**. (s. 36) (wyróż. – JMB)

Zgadzam się z autorem (s. 37), że wyjściem metodologicznym znacząco je osłabiającym będzie przeprowadzenie badań o charakterze podłużnym; od siebie dodam, że pożądanym jest prowadzenie badania grup jednorodnych (niska wariancja wewnątrzgrupowa) przez dłuższy okres czasu. Zaś ze znacząco mniejszym entuzjazmem odnoszę się do propozycji autora (s. 37), aby odwołać się do modelu równań strukturalnych.

Natomiast jestem „za” niżej naszkicowanym rozbudowaniem narzędzi:

[...] **ograniczeniem niniejszej rozprawy doktorskiej jest jednopozycyjny pomiar symptomów** uzależnienia od pracy oraz nauki. [...] przyszłe badania powinny skupić się na oszacowaniu sieci uzależnienia od pracy oraz uzależnienia od nauki z wykorzystaniem innych miar tych zjawisk, w których **poszczególne symptomy są mierzone wieloma pozycjami testowymi** [...] (s. 37) (wyróż. – JMB)

Też – i moim zdaniem – w przyszłych badaniach, należy zrezygnować z „jednopozycyjnego pomiaru symptomów”.

Inna propozycja autora (ale to już – chyba dość odległa – przyszłość) należy do zupełnie innej strategii zbierania danych empirycznych:

Przyszłe badania mogą również wykorzystywać **metodę dzienniczkową** lub metodę pobierania **próbek doświadczenia**, żeby sprawdzać jakie oddziaływania pomiędzy symptomami uzależnienia od pracy oraz uzależnienia od nauki występują w bardzo krótkich odstępach czasowych. (s. 38) (wyróż. – JMB)

Też mi się podoba. Pytanie: jak ją zrealizować w masowych badaniach?

Mnie, jako metodologa zajmującego się specyfiką prowadzonych przez psychologów badań naukowych martwi to, że wielu badaczy-psychologów zrezygnowało z badań eksperymentalnych („in vivo” – zwłaszcza w wersji terenowej) wymagających kontaktu z osobami badanymi w ich otoczeniu naturalnym, a nie w sieciowym „Matrixie”.

Zbyt dużo badań (zwłaszcza w psychologii społecznej czy psychologii zdrowia) przeprowadzanych jest za pomocą narzędzi samoopisowych. Zaś badania są przeprowadzane przez wyspecjalizowane firmy, za pośrednictwem paneli

komputerowych (à la AMTurk⁷). Te firmy udostępniają badaczom także ich wyniki – bywa, że już opracowane statystycznie.

Zaprezentowany przez doktoranta cykl badań był, przede wszystkim, oparty na narzędziach samoopisowych – „jednopozycyjny pomiar symptomów uzależnienia”. Przypominam, że tylko trzy narzędzia były wielopozycyjne (ale też samoopisowe).

Pogłębione (a nie tylko „statyczna” fotografia) badania nad zagadnieniem „uzależnienia od pracy i od nauki” **wymagają wyjścia sprzed komputera** i „żywego” kontaktu z osobami badanymi (**nie tylko zapośredniczonego przy użyciu narzędzi samoopisowych**). Trzeba mieć świadomość ograniczeń (i to znaczących) badań samoopisowych. **Doktorant zdaje sobie z tego sprawę w autokomentarzu do przeprowadzonych badań.** Wiem, że w pogoni za dużym „N” (bo moc statystyczna testu, bo czas nagli, **bo łatwiej** itp.) skłonni jesteśmy (ja – nie) zostać... przed ekranem komputera, anizeli pójść w teren.

Czy na pierwszy plan będą wysunięte wyrafinowane modele statystyczne (bo nowoczesna technologia komputerowa na to pozwala?) jak np. rozwiązania sieciowe (te **kompetentnie przedstawione w autoreferacie** doktoranta w kontekście „sieciowej teorii zaburzeń psychicznych” w ujęciu Denny’ego Borsbooma⁸ i – skojarzonego z nią – modelu statystycznego: „Gaussowski model grafowy”)? Zobaczymy. Musimy jednak zdawać sobie sprawę z tego, że nawet najbardziej wyrafinowany model statystyczny po który sięga badacz (*via* program komputerowy) jest zależny od pomiarowej natury wyników. Te zaś – jeszcze w wielu działach psychologii – bywa, że bezrefleksyjnie – pozyskiwane są, **też**, za pomocą wątpliwej wartości metodologicznej narzędzi.

Doktorant sam – nie czekając aż zwróci na to uwagę recenzent – wskazał na ograniczenie (moim zdaniem **poważne**) wyników badań przedstawionych w rozprawie doktorskiej:

Kolejnym ograniczeniem niniejszej rozprawy doktorskiej jest jednopozycyjny pomiar symptomów uzależnienia od pracy oraz nauki. Jednopozycyjne miary charakteryzują się niższą rzetelnością niż miary wielopozycyjne, co **może wpływać** (moim, mocniejszym zdaniem: **wpływa** – przyp. i wyróż. JMB) na wartości parametrów oszacowanych modeli. Co więcej, uzyskane wyniki mogą być silnie zależne od treści pozycji testowych użytych do pomiaru konkretnych symptomów. W rezultacie **przyszłe badania powinny skupić się na oszacowaniu sieci uzależnienia od pracy oraz uzależnienia od nauki z wykorzystaniem innych miar tych zjawisk, w których poszczególne symptomy są mierzone wieloma pozycjami testowymi**, tak jak miało to miejsce w niniejszej rozprawie w przypadku zaangażowania, wypalenia oraz stresu. (s. 37) (wyróż. – JMB)

W pełni podzielam wizję przyszłych badań, które będą przeprowadzane z wyłączeniem narzędzi jednopozycyjnych.

Powoływanie się na wyjątkowy status owych zaawansowanych narzędzi statystycznych, gdy odwołujemy się jedynie do miar samoopisowych (w tym jednopozycyjnych) stwarza jedynie pozory precyzji i naukowości. Na razie jest to jedna z nowych (w psychologii) propozycji metodologicznych, która ma jednak

⁷ Krytycznie o badaniach za pomocą AMTurk: Webb, M. A., Tangney, J. P. (2022). Too good to be true: Bots and bad data from Mechanical Turk. *Perspectives on Psychological Science*, 1-4. <https://doi.org/10.1177/17456916221120027>

⁸ Borsboom, D. (2017). A network theory of mental disorders. *World Psychiatry*, 16(1), 5-13. <https://doi.org/10.1002/wps.20375>

znaczące ograniczenia poznawcze – jak już zaznaczyłem **doktorant jest ich świadomy**. I to **dobrze świadczy o jego kompetencjach badawczych**.

Powiedziałbym, że formułując (sam!) krytyczne uwagi wobec swoich badań postąpił w stylu Popperowskim. I to, powiem raz jeszcze, doceniam.

2. Bywa (i wcale nie jest to rzadkie zjawisko w badaniach psychologicznych), że badacze (zwłaszcza ci młodzi, debiutujący) „zapominają” o **trafności zewnętrznej** (*external validity*)⁹, a skupiają się wyłącznie na maksymalizacji trafności wewnętrznej (*internal validity*). Jasne, że trafność wewnętrzna jest bardzo ważna. Przecież chcemy mocne (w sensie metodologicznym), a nie słabe wyniki badania poprawnie generalizować.

Chciałbym zauważyć, że w swoim autoreferacie doktorant napisał, iż:

Wśród innych ograniczeń mojej rozprawy doktorskiej należy wymienić również ograniczone pole zewnętrzne, w którym **nie znalazły się żadne czynniki pozapsychologiczne (np. sytuacja materialna)**, a jedynym czynnikiem psychologicznym niebędącym unikalnym dla pracy i nauki był stres. Ponadto niniejsza rozprawa doktorska charakteryzuje się ograniczoną możliwością uogólniania wyników, która wynika z przeprowadzenia badań w populacjach nieklinicznych w jedynie w dwóch europejskich krajach (Norwegia i Polska – przyp. JMB). W przyszłych badaniach oba z tych ograniczeń mogą zostać przezwyciężone przez rozszerzenie pola zewnętrznego sieci uzależnienia od pracy oraz uzależnienia od nauki o nowe zjawiska, a także przez prowadzenie badań w populacjach pochodzących z różnych krajów oraz reprezentujących różne nasilenie uzależnień, w tym populacjach klinicznych. (s. 38) (wyróż. – JMB)

Doktorant tak wybrał cztery grupy osób badanych, aby: „[...] różniły się między sobą narodowością oraz czynnikami socjodemograficznymi, dzięki czemu możliwe było **zmaksymalizowanie trafności zewnętrznej** przeprowadzonych badań.” (s. 8; zob. Tabela 1 w autoreferacie, s. 9). To (niewielki) ruch, wykonany w dobrym metodologicznie kierunku.

To też istotne ograniczenie.

KONKLUZJA

W recenzji podniosłem jej walory: teoretyczne i metodologiczne. Pozytywnie też oceniłem kompetencje doktoranta – szczególnie te metodologiczne. Wyszczególniłem też jej ograniczenia. Te dostrzegł też, autokrytycznie (co szczególnie doceniam!), sam doktorant. Ważąc jedno i drugie opowiadam się za uznanie przedstawionych tekstów za spełniające wymagania stawiane przez ustawę rozprawom doktorskim. Wnoszę tedy o **nadanie mgr. Piotrowi Bereznowskiemu stopnia naukowego doktora w dziedzinie nauk społecznych (dyscyplina naukowa: psychologia)**.

Jerzy Marian Brzeziński,

Poznań: 18 września 2024 r.

⁹ Zob. Cook, T. D., Campbell, D. T. (1979). *Quasi-experimentation. Design and analysis issues for field settings*. Boston, MA: Houghton Mifflin.

